

matheus van mach gesant is mit Welken
oest dat he gherynghē wint ick ick sien sall
Erueeten allen vre proesten dat is vre platen
en alle die heilighen Blo dat sijn die onder
saten die inder doupen gheremicht sijn text die
brueder van ytalien grueten vch Blo In desen
mercken wy dat hy dese epistel toe romen scryf
text Gracie sy mit vch allen Amen. Hier een
set die epistel ad hebreos ~

Dit bueck waert geschreuen mit Jaer ons
heeren Duseht vierhondert en levij ende
volbracht inder maent Junij opten xxvij sten
dach te weten opder Seuen sleper. Darch
Bidt voer die gheene diet schreyff epist^o aue
maria

Ite dit bueck hoert toe den bruederen vander
terter oerden since fransca binnew maestricht
gheheitē ten since bartholomeus. off te begar
den woenende in die wintmecker straet. ~

De herkomst van het Leidse handschrift van de Sint-Servatiuslegende van Hendrik van Veldeke

door

J. DESCHAMPS
lid van de Maatschappij

De geschiedenis van het Leidse handschrift van de Sint-Servatiuslegende van Hendrik van Veldeke sedert het nu ruim honderd jaar geleden werd ontdekt, is zo algemeen bekend dat het ons haast overbodig voorkomt die hier in herinnering te brengen¹: in 1856 vond Antoine Gillet², toenmaals secretaris-studiemeester aan de Ecole Normale des Humanités te Luik, het beroemde handschrift ten huize van Jean Aussems³, notaris te Aubel, een taalgrens-gemeente in het noordoosten van de provincie Luik, op enkele kilometers ten zuidoosten van Maastricht. Antoine Gillet nam het handschrift mee naar Luik en overhandigde het in naam van notaris Aussems aan Prof. J. H. Bormans⁴, die dadelijk het buitengewone belang van het manuskript inzag en in 1858 de eerste uitgave van Veldekes Sint-Servatiuslegende bezorgde. Na het overlijden van Prof. J. H. Bormans schonk zijn zoon,

(1) Zie over de ontdekking van het Servaes-handschrift J. H. BORMANS, *Sur la découverte de deux anciens poèmes thiois jusqu'ici crus perdus ou ignorés*, Bulletins de l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique, XXIV (1857), blz. 506; Id., *Heynriek van Veldeken. Sint Servatius Legende*, Annales de la Société Historique et Archéologique à Maestricht, II (1956-58), blz. 208; Id., *Sinte Servatius Legende van Heynriek van Veldeken*, Maastricht, 1858 (overdruk uit de voormelde Annales), blz. 32; C. HUYSMANS, (*Brief over de Ontdekking van het Servaes-handschrift*), Limburgsch Jaarboek, III (1894-1895), blz. 100; L. SCHARPÉ, *De Hss. van Veldeke's Servatius*, Leuvensche Bijdragen, III (1899), blz. 5; G. A. VAN ES, *Sint Servaes Legende naar het Leidse Handschrift uitgegeven door* —. Met medewerking van G. I. Lieftinck en A. F. Mirande, Antwerpen-Brussel-Gent-Leuven, 1950, blz. 16; J. NOTERMANS, *Bij het « Eeuwfeest » der Ontdekking van een Manuscript*, Levende Talen, april 1957, blz. 188-189, waar de bovengenoemde brief van C. Huysmans werd herdrukt.

(2) Jean Antoine Gillet werd op 28 februari 1831 te Aubel geboren en overleed op 6 januari 1897 te Tongeren. Van 1882 tot 1890 was hij leraar aan het Koninklijk Atheneum te Tongeren; in die jaren vernam de jonge C. Huysmans van hem het verhaal van de vondst. Zie over hem A. DE ROY, *Liber memorialis. L'Université de Liège depuis sa fondation*. Luik, 1869, blz. 767 en CXI en *Gedenkboek Koninklijk Atheneum Tongeren 1852-1952*. Hasselt, 1952, blz. 223.

(3) Jean, Jacob, Adam Aussems werd op 28 maart 1794 te Aubel geboren en is aldaar op 20 mei 1861 overleden; van 1836 tot 1861 was hij notaris te Aubel.

(4) Zie over J. H. Bormans: J. F. VANDERHEYDEN, *De Limburger J. H. Bormans als Neerlandicus*, Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, 1955, blz. 253-290, alwaar over hem op blz. 253 en 254 alle tot dan toe verschenen literatuur.

Dr. Stéphane Bormans, toenmaals archivaris te Namen, op 12 februari 1880 het handschrift aan de Bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Leiden, in welke handschriftenverzameling het sindsdien onder de signatuur B.P.L. 1215 berust. Over de herkomst van het handschrift tastte men verder in het duister. Dat het in Limburg en wel bepaald te Maastricht of in de omstreken van Maastricht was geschreven, bleek uit de dialektische eigenaardigheden⁵. Bovendien wees de inhoud ook op Maastricht, want naast Veldekes Sint-Servatiuslegende bevatte het manuscript nog Latijnse stukken, die over de beschermheilige van Maastricht handelen: de *Vita et legenda Sancti Servatii* van Jocundus en *De translatione Sancti Servatii*⁶. Uit welk Maastrichts klooster, uit welke Maastrichtse bibliotheek het beroemde handschrift afkomstig was, bleef onbekend en bij gebrek aan een of andere aanwijzing werd daaromtrent zelfs niet de minste hypothese geopperd.

In juli 1954 bracht een gelukkig toeval ons op een spoor dat tot de opheldering van de duistere herkomst van het Servaes-handschrift zou leiden. Een paar dagen vóór de opening van de Tentoonstelling van Middelnederlandse Handschriften uit beide Limburgen, die van 17 juli tot 25 augustus 1954 in de Provinciale Bibliotheek te Hasselt werd gehouden en waarop 109 handschriften uit de voormalige Limburgse kloosters werden samengebracht⁷, bleek ons dat 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek 133 D 29 en Nunhem, Dr. P. S. Everts geheel en Brussel, Koninklijke Bibliotheek 112 en Weert, Provinciaal Archief van de Minderbroeders 11 gedeeltelijk door dezelfde kopiist als Veldekes Sint-Servatiuslegende in het Leidse handschrift waren geschreven. Blijkens eigendomsmerken waren die vier manuscripten uit de bibliotheek van het begaardenklooster Sint-Bartholomeus in de Witmakersstraat te Maastricht afkomstig. Hieruit konden we afleiden dat óók het Leidse Servaes-handschrift tot de bibliotheek van voormeld kloos-

(5) Zie J. H. BORMANS, *Het Leven van Sinte Lutzgardis, een Dietsch Gedicht, ten laetste van de tweede helft der XIVe eeuw, naar het oorspronkelijk handschrift van Broeder Geraert, De Dietsche Warande*, III (1857), blz. 40, voetnoot; F. LEVITICUS, *De Klank- en Vormleer van het Middelnederlandsch Dialect der St-Servatius-legende van Heynriek van Veldeken*, Gent, 1892, blz. 4; ID., *Laut- und Flexionslehre der Sprache der St. Servatiuslegende Heinrichs von Veldeke, nach dem Leidener Ms. mit Heranziehung der übrigen handschriftlichen Fragmente*. Haarlem, 1899, blz. 2.

(6) Zie voor de inhoud van Leiden, B.P.L. 1215 G. A. VAN ES, *Sint Servaes Legende naar het Leidse Handschrift uitgegeven door* —. Met medewerking van G. I. Liefstinck en A. F. Mirande. Antwerpen-Brussel-Gent-Leuven, 1950, blz. 13-15.

(7) Op de tentoonstelling waren 112 handschriften aanwezig, maar drie stamden niet uit Limburgse kloosters: Tübingen, Universiteitsbibliotheek, ms. germ. fol. 282 en Heidelberg, Universiteitsbibliotheek, Pal. germ. 368, die een Middelhoogduits afschrift van Veldekes Eneïde bevatten, en Trier, Stadtbibliotheek, Mappe X of de z.g. Floyrisfragmenten.

ter had behoord en door een kopiist uit het klooster was geschreven. Ongelukkig was de catalogus, die we ter gelegenheid van de tentoonstelling samenstelden, al zo ver klaar dat ons geen tijd voor een verder onderzoek overbleef en we onze ontdekking nog net in een paar op het laatste ogenblik toegevoegde regels konden vermelden⁸. Een grondiger onderzoek in de loop van de tentoonstelling, dus na het verschijnen van de catalogus, bracht aan het licht dat ook Brussel, Bibliotheca Bollandiana 494 ; Weert, Provinciaal Archief der Minderbroeders 9 en 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek 73 H 12 gedeeltelijk door de Servaes-kopiist waren geschreven. Ook die drie manuskripten hebben blijkens eigendomsmerken tot de bibliotheek van de Maastrichtse begaarden behoord.

We namen ons voor na de tentoonstelling ook de Middelnederlandse handschriften, die niet op de tentoonstelling aanwezig waren, en de Latijnse manuskripten uit het begaardenklooster te Maastricht te onderzoeken en verder naar tot dusver onbekende of als dusdanig niet herkende handschriften uit hetzelfde klooster te speuren in de hoop nog andere manuskripten te ontdekken, die geheel of gedeeltelijk door de Servaes-kopiist waren geschreven. Het resultaat van dit onderzoek mag, dunkt ons, alleszins verrassend heten : we ontdekken nóg drie handschriften, die geheel door de Servaes-kopiist werden vervaardigd, nl. 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek 73 H 17 ; Utrecht, Bibliotheek der Rijksuniversiteit 5 E 20 en 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek 133 E 5. De eerste twee bevatten eigendomsmerken van het begaardenklooster te Maastricht, het derde heeft tot de bibliotheek van het begaardenklooster Sint-Jheronimuscamp te Zepperen bij Sint-Truiden behoord. Alles samen zijn ons dus, buiten het Servaes-handschrift, vijf handschriften bekend die geheel en vijf, die gedeeltelijk door de Servaes-kopiist werden geschreven. Hoe merkwaardig het feit ook zij dat een aantal handschriften tot ons zijn gekomen, die geheel of gedeeltelijk door dezelfde kopiist werden vervaardigd, het is niet alleenstaand, ook niet bij de Middelnederlandse handschriften, die uit Limburgse kloosters afkomstig zijn⁹ en zelfs niet bij die, welke tot de bibliotheek van de Maastrichtse begaarden heb-

(8) *Tentoonstelling van Middelnederlandse Handschriften uit beide Limburgen. Catalogus. 17 Juli - 25 Augustus 1954.* Hasselt, Provinciale Bibliotheek, 1954, blz. 9, 10 en 13.

(9) Zo schreef Suster Katrijn van Rade uit het klooster Maagdendries te Maastricht geheel 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek 70 E 13 ; Gent, Bibliotheek van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, Expositie op het Paternoster ; Keulen, Stadtarchiv W 8° 25 en gedeeltelijk Amsterdam, Universiteitsbibliotheek I G 12 (Moll 38), nl. fol. 5 v°-138 v°, 236 r°-292 v°, 295 r°-297 v° en 299 r°.

ben behoord¹⁰. De handschriften, die geheel of gedeeltelijk door de Servaes-kopiist werden geschreven, zijn geheel in het Middelnederlands behalve het Servaes-handschrift dat, zoals gezegd, ook Latijnse stukken bevat. In de Latijnse handschriften uit het Maastrichtse begaardenklooster komt de Servaes-hand dus niet voor.

Uit het voorgaande blijkt dat de geschiedenis van het Servaes-handschrift innig verbonden is met de geschiedenis van de Maastrichtse begaarden en met de geschiedenis van hun bibliotheek¹¹. Reeds in het begin van de 13de eeuw kwamen de begaarden te Maastricht voor. Ze vormden er een broederschap van lakenbereiders, die voor gezamenlijke rekening werkten. In 1268 waren ze al leden van de Derde Orde van de H. Franciscus. Ofschoon zij sedert hun toetreding tot de Derde Orde een kloostergemeenschap vormden, bleven ze hun weversbedrijf voortzetten. In 1453 lieten ze zich in het lakengilde opnemen. Omstreeks 1450 sloten ze zich bij het Kapittel van de Tertiariissen van Zeperen aan¹². Sedert

(10) Johannes de Test de Embrica of Jan de Test van Emmerik, een priester uit het begaardenklooster te Maastricht, die in 1503 overleed, schreef Brussel, Bibliotheca Bollandiana 494, fol. 118 r°-252 v°; Brussel, Koninklijke Bibliotheek II 112, fol. 129 r°-131 r°; 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek 73 H 12, fol. 1 r°-199 r°; Utrecht, Bibliotheek der Rijksuniversiteit 5 E 14, fol. 108 r°-108 v°; Vaalbeek, Filosofisch College van de PP. Franciskanen A 21, fol. 3r^oa-103 v^oa, 106 r^oa-128 r^oa, 129 r^oa-224 r^oa, 225 r^oa-315 v^oa, 320 r°-332 r°; Weert, Provinciaal Archief van de Minderbroeders 9, fol. 6 r°-111 v°, 148 r°-158 v° en 224 r°-226 r°; Weert, Provinciaal Archief der Minderbroeders 10, fol. 4 r°-141 r°; Weert, Provinciaal Archief der Minderbroeders 12, fol. 40 r^oa-111 v^ob en 124 r^oa-127 v^ob. Hij schreef een groot gedeelte van Cambridge (V.S.A.), Library of Harvard University, Sumner 68, maar met de enkele fotokopieën, waarover we beschikken, kunnen we niet met volstrekte zekerheid uitmaken, welk gedeelte door hem werd geschreven. Het obituarium van het klooster dat thans in het Rijksarchief te Maastricht berust, legde hij aan en schreef er het oudste gedeelte van. Verder bracht hij korrekties aan in 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek 133 D 29; Vaalbeek, Filosofisch College van de PP. Franciskanen A 22 (Mellibeus-gedeelte) en Weert, Provinciaal Archief der Minderbroeders, 9, 10 en 11.

(11) Zie over de Maastrichtse begaarden BARON VON GEUSAU, *Korte Geschiedenis der Kloosters te Maastricht*, Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Duché de Limbourg, XXXI (1894), blz. 41-43; J. A. FLAMENT, *Beschrijving der Stad Maastricht door Adam van Broeckhuysen, Luitenant-Kolonel enz. te Maastricht, begonnen in Juli 1731*, Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg à Maastricht, XLII (1906), blz. 38 en vooral P. DOPPLER, *Jaargetijdenboek van het Klooster der Begaarden te Maastricht*, Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg à Maastricht, LXIII (1927), blz. 1-8. Zie ook M. SCHOENGEN, *Monasticon Batavum. Deel I. De Franciscaansche Orden*. Amsterdam, 1941, blz. 139-140 en DAVID DE KOK O.F.M., *Monasticon Batavum. Deel I. Supplement*. Amsterdam, 1942, blz. 108-109. Van het Maastrichtse begaardenklooster is weinig archief bewaard; buiten het bovengenoemde obituarium een viertal registers in het Rijksarchief te Maastricht en één register in de bibliotheek van Juffrouw Marguerite Hechtermans te Alken: *Register van de Kercke ende Sacristie der Eerweerde PP. Beggarden binnen Maastricht beginnende met den jaere 1747*.

(12) Zie over het Kapittel van Zeperen P. DALMATIUS VAN HEEL O.F.M., *Het Kapittel van de Tertiariissen van Zeperen*, Bijdragen voor de Geschiedenis der Minderbroeders in de Nederlanden, Bundel XIII (1953), blz. 93-122; Bundel XIV (1953), blz. 187-208.

hun aansluiting bij dat kapittel hielden zij zich ook bezig met het geven van onderwijs. Op 11 november 1795 kregen zij van de Franse bezetters bevel, zoals alle kloosters van het Departement van de Nedermaas, de inventaris van hun bibliotheek in te leveren. Op 23 november 1795 antwoordde Jan Pieter Dohmen, de laatste prior, met een *Declaratie of Catalogus der boeken der Bibliotheek der Paters Beggarden binnen Maastricht*¹³. Hij gaf slechts het aantal « parken » of vakken op, waaruit de bibliotheek bestond en hoeveel « linien » of rekken er in elk vak voorkwamen. Afzonderlijke handschriften en boeken noemde hij slechts enkele keren¹⁴. Mocht de bibliotheek ooit opgeëist worden, dan konden de paters en broeders nog handschriften en boeken wegnemen zonder dat de Fransen konden bewijzen dat ze ooit van hun bibliotheek deel hadden uitgemaakt. Ofschoon die *Declaratie* ons weinig of niets over de eigenlijke inhoud leert, toch kunnen we eruit afleiden dat de Maastrichtse begaarden over een voor die tijd behoorlijke bibliotheek moeten beschikt hebben : ze bestond immers uit elf « parken » en elk « park » telde zes tot acht « linien ».

Op 1 september 1796 werd het klooster door de Fransen opgeheven en de gebouwen met alles wat erin was, dus ook de bibliotheek, verbeurd verklaard. Ongetwijfeld hebben de begaarden, zoals andere kloosters, een aantal handschriften en boeken tijds in veiligheid gebracht of bij hun vertrek meegenomen ; slechts over de handschriften en boeken, die Thomas Hermans, één van de laatste Maastrichtse begaarden, later pastoor-deken te Mechelen-aan-de-Maas, uit de handen van de Fransen redde, zijn we nader ingelicht, daar zij toevallig bewaard bleven¹⁵. Het grootste gedeelte van de bibliotheek werd echter door de Fransen in beslag genomen en deelde het lot van de duizenden boeken, die in het Departement van de Nedermaas uit de opgeheven kloosters werden weggehaald en dadelijk of weinig later uit andere depots in verschillende vertrekken van het gebouw van de Cen-

(13) Maastricht, Rijksarchief, Archieven van het Arrondissement Maastricht en van het Departement van de Nedermaas, nr. 2467, *Catalogi van Kloosterbibliotheeken* 2.

(14) J. P. Dohmen vermeldde slechts twee handschriften : « den spiegel der Monicken in enen toom de Anno 1464 » en « een manuscript welkers titjel is Mater decora salvetur eenen toom sonder naem des Auteurs en jaer ». Met de Spiegel der Monicken wordt het eerste deel van de *Profectus religiosorum* van David van Augsburg bedoeld. Voor zover we weten, is geen van beide handschriften bewaard gebleven.

(15) De handschriften berusten thans in de bibliotheek van het Filosofisch College van de PP. Franciskanen te Vaalbeek, de boeken in de bibliotheek van Me-juffrouw Marguerite Hechtermans te Alken. Verder geven we hierover meer bijzonderheden.

trale Administratie te Maastricht ordeloos werden opgestapeld¹⁶. Reeds op 4 mei 1796 had Bénézech, minister van Binnenlandse Zaken, bepaald wat er met de boeken uit de bibliotheken van de opgeheven kloosters en van de émigrés moest gebeuren: de bruikbare boeken moesten dienen om in de Ecoles Centrales bibliotheken op te richten, de onbruikbare moesten bij opbod worden verkocht. Onder de onbruikbare boeken bevonden zich o.a. de « livres de culte, de liturgie, de controverses, de théologie ascétique, de dévotion ascétique ». Op 17 juli 1798 werd François Cavelier, een Parijzenaar, die zich reeds vóór de komst van de Fransen te Maastricht als boekhandelaar was komen vestigen, tot bibliothecaris van de Ecole Centrale benoemd. Op 31 juli 1798 verzocht hij de Centrale Administratie de boeken, die in het gebouw van de Centrale Administratie of nog in andere depots berusten, te zijner beschikking te stellen. Na enkele maanden schifting, op 2 oktober 1798, vroeg Cavelier de minister, of hij de boeken mocht uitzoeken, die waard waren in de bibliotheek van de Ecole Centrale te worden geplaatst en of de andere in pakken mochten samengebonden worden om ze te verkopen, daar het niet de moeite loonde er een catalogus van op te maken en te laten drukken. Wantrouwig voegde de minister in zijn antwoord van 5 maart 1799 Cavelier twee leraars van de Ecole Centrale als helpers toe, die met hem de boeken voor de bibliotheek van de Ecole Centrale zouden uitzoeken. Hij legde hun echter op uit de onbruikbare werken, zonder onderscheid, al degene terzijde te leggen zonder datum of die vóór 1550 dateerden en hem de catalogus ervan toe te sturen. Als helpers van Cavelier werden aangeduid Jean Rodolphe Wurstijzen, leraar in de oude talen, en Forzi, leraar in de letterkunde. Of Cavelier er de man naar was om, zelfs volgens de bedoeling van de minister, de boeken te schiften, mag ernstig worden betwijfeld: als fanatiek republikein droeg hij de kloosters en hun bibliotheken lang geen goed hart toe¹⁷, zijn be-

(16) Over de ondergang van de kloosterbibliotheken van het Departement van de Nedermaas en de veiling van 1801 te Maastricht handelen uitvoerig twee uitstekende werken, waaraan we zo goed als alle hier meegedeelde bijzonderheden hebben ontleend: A. J. FLAMENT, *Catalogus der Stadsbibliotheek van Maastricht, bewerkt vooral als « Bibliotheca Limburgensis »*, I, Maastricht, 1889. blz. (62)-(107) en J. P. L. SPEKKENS, *L'Ecole Centrale du Département de la Meuse-Inférieure Maastricht 1798-1804*, Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg. LXXXVI-LXXXVII (1950-1951), blz. 111-126. Het laatste werk verscheen ook als Nijmeegs proefschrift. We raadpleegden ook bundel 2456 van de Archieven van het Arrondissement Maastricht en van het Departement van de Nedermaas in het Rijksarchief te Maastricht, waarvan A. J. Flament en J. P. L. Spekkens al een oordeelkundig gebruik hebben gemaakt, maar vonden nog nauwelijks enige bijzonderheid, die al niet door hen was vermeld.

(17) Men leze bij J. P. L. SPEKKENS, *a.w.*, blz. 113 een lang uittreksel uit een brief van Cavelier aan de minister, waarin hij het heeft over « le cloaque infecte

noeming geschiedde meer op grond van zijn patriottische gevoelens dan van zijn kennis en bekwaamheid¹⁸ en als boekhandelaar had hij er belang bij dat een zo groot mogelijk aantal boeken bij opbod zouden worden verkocht, want met de opbrengst van de veiling zouden immers door de bibliothecaris Cavelier bij de boekhandelaar Cavelier nieuwe boeken te Parijs worden besteld¹⁹. Cavelier zocht een paar duizend boeken uit, die hij een plaats in de bibliotheek van de Ecole Centrale waardig keurde; bovendien om aan het formele bevel van de minister te voldoen legde hij uit de onbruikbare werken er een paar honderd terzijde, die groten-deels ouder dan 1550 waren. Al de andere onbruikbare boeken — en dat waren er niet minder dan 30.000! — zouden onder de hamer worden gebracht. Dat hij tegen het bevel van de minister handschriften en boeken ouder dan 1550 heeft laten veilen, zal verder blijken.

Op 22 februari 1800 was Cavelier met het schiften van de boeken klaar. Slechts op 24 juli 1801 stond de minister de verkoping van de boeken toe. Wegens de onkosten weigerde de prefect de catalogus, die Cavelier had opgemaakt, te laten drukken. Op 29 september 1801 meldde Cavelier aan de prefect dat hij met de voorbereiding van de veiling klaar was en hem meteen de schatting van de boeken, goedgekeurd door Nypels en Wurstijsen, en een ontwerp van aanplakbiljet toestuurde. Volgens dat aanplakbiljet, gedateerd 3 oktober 1801, waren er 1154 pakken boeken met theologische inhoud te koop: 245 pakken met 10 à 13 boeken in folioformaat, 148 pakken met 24 à 36 boeken in kwartoformaat en 761 pakken met 30 à 40 boeken in octavo- of in een kleiner formaat²⁰. Volgens de schatting zouden de boeken in folio 980 F, die in kwarto 296 F en die in octavo of in kleinere formaten 761 F, dus samen 2037 F opbrengen. Op 15 oktober 1801 verzocht Cavelier de prefect de veiling in het *Journal du Département* aan te kondigen en daags vóór de veiling het nieuws van de verkoping in de stad te laten omroepen, « afin que les marchands soient prévenus qu'ils peuvent se procurer quantité de papiers d'impression à bon compte ». Twee dagen te voren had de plaatsvervanger van de afwezige prefect er al voor gezorgd dat de veiling op 18 en 20 oktober in het *Journal du Département* zou aangekondigd wor-

composé d'un ramassis de bouquins de théologie, sermons, controverses, de commentaires de la fable (lees: bible) et rêveries judaïques; c'est de pareilles sources que ces cafards puisaient le venin dont ils infectaient l'esprit du vulgaire ignorant et superstitieux etc.»

(18) Zie A. J. FLAMENT, *a.w.*, blz. (65).

(19) Zie J. P. L. SPEKKENS, *a.w.*, blz. 125 en 126.

(20) Het Rijksarchief te Maastricht bezit twee exemplaren van dat aanplakbiljet, nl. in bundel 314 en 2456 van de Archieven van het Arrondissement Maastricht en van het Departement van de Nedermaas.

den en het nieuws van de verkoping op 21 en 23 oktober zou omgeroepen worden.

De veiling had van 23 tot 31 oktober en op 2 november in het gebouw van de prefectuur — voorheen dat van de Centrale Administratie — onder leiding van Cavelier plaats ; zij duurde dus tien dagen. De boeken in folioformaat brachten 1349,75 F op, die in kwartoformaat 524,65 F, die in kleinere formaten 460,05 F, dus samen 2334,45 F, d.w.z. 297,45 F méér dan de geraamde som. Na aftrek van de onkosten, die 410,62 F beliepen, bleef er nog 1923,83 F over. Het lijdt geen twijfel dat tal van pakken door opkopers werden gekocht en naar de papiermolen gebracht : zó alleen, dunkt ons, is het te verklaren dat van de dertigduizend geveilde boeken tot dusver nauwelijks een spoor werd teruggevonden. Over de aard van de geveilde boeken zeggen de bewaarde dokumenten niet meer dan het aanplakbiljet dat van « livres de théologie » spreekt ; alleen in het « Projet d'affiche » dat Cavelier op 29 september 1801 de prefect toestuurde, lezen we : « des missels, bréviaires et livres de chœur seront vendus le —, second jour de la vente ».

In 1839 werd in een donker vertrekje op de derde verdieping van het Provinciaal Gouvernementshotel te Maastricht — vroeger de Centrale Administratie en de Prefectuur — een verzameling van 472 boeken ontdekt, waaronder 120 handschriften en 214 inkunabelen ²¹. Het lijdt geen twijfel dat het de boeken zonder datum of van vóór 1550 waren, die Cavelier in 1799 op bevel van de minister uit de te veilen boeken had terzijde gelegd ²². Dat hij het bevel van de minister niet stipt heeft nageleefd en handschriften en boeken van vóór 1550 in 1801 heeft laten veilen, kunnen we gemakkelijk bewijzen. In 1795 zond Moeder J. Bollen, priorin van het Sint-Agnesklooster te Maaseik, aan administrateur A.F. Eijckholt een « cathologie van alle boeken en handschriften, welke zig in ons klooster bevinden en aen 't zelve behooren » ²³. Die catalogus telt 116 nummers, waarvan nr. 94, 107 en 108 resp. uit 11, 20 en 27 boeken bestonden. Hieruit werden in 1839 42 Middelnederlandse handschriften in het Gouvernementshotel te Maastricht teruggevonden. Een aantal nummers echter die volgens de catalogus van Moeder J. Bollen met de hand waren geschreven of wegens de datum onmogelijk gedrukt konden zijn, werden op het donkere kamertje niet teruggevonden ²⁴. Daar zij in de bibliotheek van

(21) Zie de lijst ervan bij A. J. FLAMENT, *a.w.*, blz. XLI-LV.

(22) J. P. L. SPEKKENS, *a.w.*, blz. 125.

(23) Uitgegeven door A. J. FLAMENT, *a.w.*, blz. XIV-XVII.

(24) Zo o.a. nr 4, 8, 12, 18, 22, 26, 30, 32, 33, 34, 37, 41, 42, 45, 46, 54, 63, 65, 68, 74, 75, 76, 77. Nr. 32 is thans hs. Wittem, Redemptoristenklooster 22 ; nr. 77 hs. Leiden, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, B.P.L. 2541 ; de andere manu-

AVIS AU PUBLIC.

MOBILIER NATIONAL.

VENTE DE LIVRES DE THÉOLOGIE.

LE PRÉFET du Département de la Meuse-Inférieure,

Donne avis qu'il sera procédé, dans un des locaux de l'Hôtel de la Préfecture à Maastricht, le 1.º Brumaire prochain & jours suivans, à la vente de Livres de Théologie, au nombre d'environ trente mille volumes, provenant des bibliothèques des ci-devant Maisons religieuses du Département.

La Vente aura lieu chaque jour de sa durée depuis dix heures du matin jusqu'à midi, & depuis trois heures de relevée jusqu'à cinq.

Ces livres sont distribués par lots au nombre de 1154, dont

245 lots format in-folio, composés chacun de 10 à 15 volumes;

148 format in-quarto, qui se composent chacun de 24 à 36 volumes;

761 format in-octavo & au-dessous, qui se composent chacun de 30 à 40 volumes.

On vendra dans chaque vacation des lots de chaque format.

Les Amateurs qui voudront prendre connaissance des objets de cette Vente & communication des conditions auxquelles elle aura lieu, s'adresseront au Secrétariat de la Préfecture pendant les trois jours qui précèdent l'époque ci-dessus déterminée.

Le présent sera imprimé au nombre de deux cents exemplaires, pour être envoyé aux principales Communes de ce Département & des autres Départemens limitrophes.

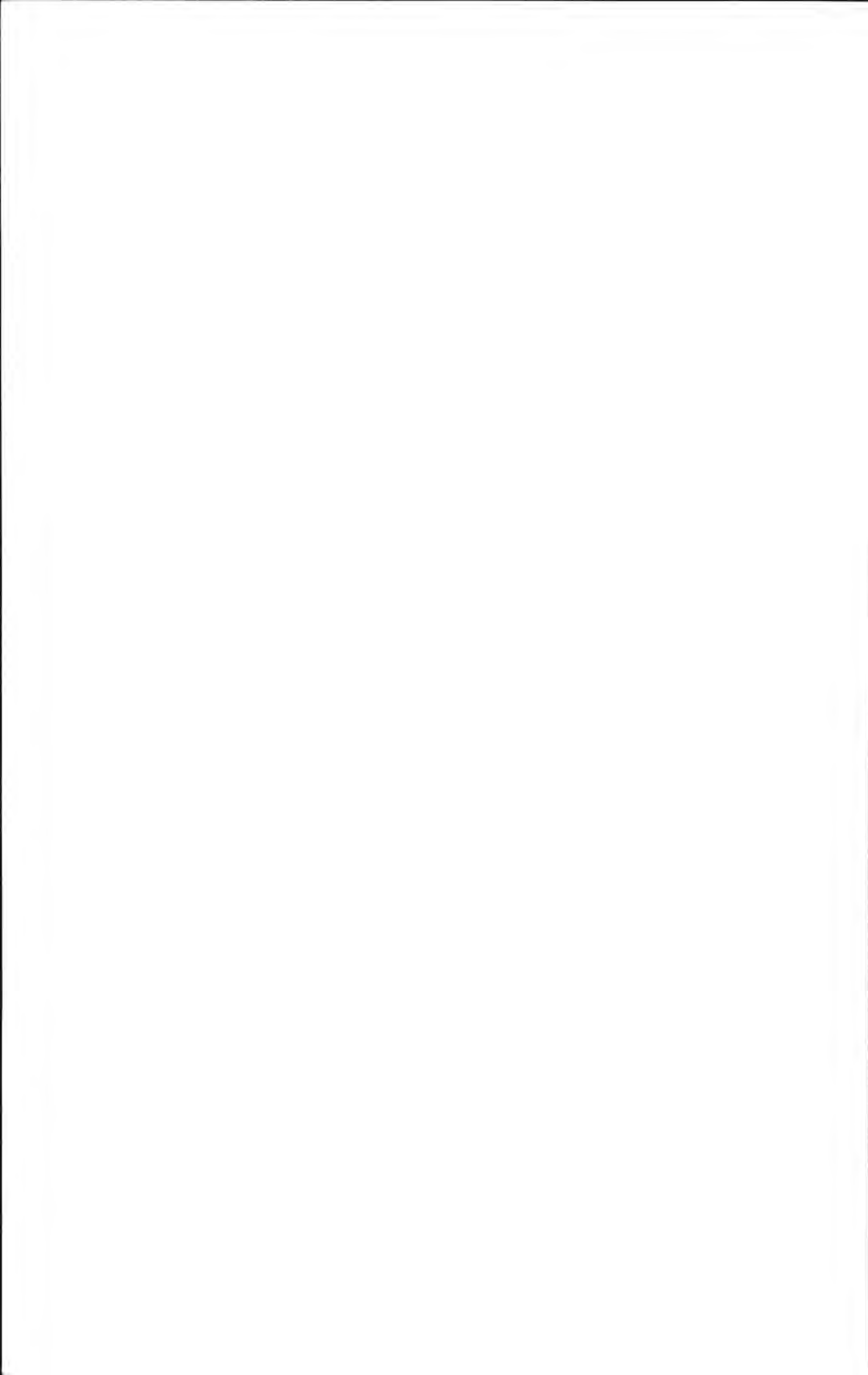
A Maastricht, le 11 Vendémiaire an X de la République.

Signé, le Conseiller de Préfecture représentant le Préfet absent, HENNEQUIN.

Par le Préfet, le Secrétaire de Préfecture, J. M. REINTJENS.

AFB. 2. - Aanplakbiljet dd. 3 oktober 1801, waarmee de boekenveiling, die van 23 tot 31 oktober en op 2 november 1801 te Maastricht plaatshad, werd aangekondigd. Oorspronkelijke afmetingen 425 x 340 mm.

de Ecole Centrale niet werden opgenomen, blijft ons niets anders over dan aan te nemen dat zij door Cavelier werden geveild, want de zusters zullen zeker alle nummers hebben ingeleverd, die door Moeder J. Bollen in de catalogus werden vermeld. Buiten die 42 Middelnederlandse handschriften uit het Sint-Agnesklooster te Maaseik bevonden zich op het donkere kamertje nog vijf Middelnederlandse handschriften uit het begaardenklooster te Maastricht²⁵, twee uit het tertiariissenklooster Sint-Andries of Maagdendries te Maastricht²⁶, één uit het kapucijnenklooster te Hasselt²⁷ en twee uit onbekende Limburgse kloosters²⁸. In de bibliotheek van de Ecole Centrale nam Cavelier geen Middelnederlandse manuskripten op. Dat de voormelde kloosters niet meer dan de op het donkere kamertje teruggevonden Middelnederlandse handschriften zouden hebben ingeleverd, dunkt ons weinig waarschijnlijk en dat de andere kloosters uit het Departement van de Nedermaas geen enkel Middelnederlands handschrift aan de Fransen zouden hebben afgegeven, lijkt ons zo goed als uitgesloten. Men kan er zeker van zijn dat Cavelier in 1801 een aantal Middelnederlandse handschriften heeft geveild. Verder is het opmerkelijk dat bij de inkunabelen, die door hem in de bibliotheek van de Ecole Centrale werden geplaatst²⁹ of bij de inkunabelen en de enkele boeken na 1500, die in 1839 op het donkere kamertje in het Gouvernementshotel werden gevonden³⁰, er zich geen in de Nederlandse taal bevonden. Daar het gewoonweg ondenkbaar is dat de kloosters van het Departement van de Nedermaas geen Nederlandstalige inkunabelen en latere boeken zouden hebben bezeten³¹, kunnen we hieruit slechts afleiden dat Cavelier ze allemaal onder de hamer heeft gebracht. Dat er in de kloosterbibliotheken wel degelijk Nederlandstalige boeken, waaronder inkunabelen, voorkwamen, wordt door de dokumenten over de veiling beves-

skripten zijn verloren gegaan of werden althans tot dusver niet teruggevonden.

(25) Thans 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek 73 H 12 (Cat. 781), 73 H 15 (Cat. 653) en 73 H 17 (Cat. 657) en Utrecht, Bibliotheek der Rijksuniversiteit 2 D 23 (Cat. 1032) en 5 E 24 (Cat. 1024).

(26) Thans 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek 70 E 5 (Cat. 529) en 70 E 13 (Cat. 768).

(27) Thans 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek 70 E 16 (Cat. 784).

(28) Thans 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek 73 H 34 (Cat. 376) en 73 H 2 (Cat. 835).

(29) De lijst van de inkunabelen van de Stadsbibliotheek (voorheen Bibliotheek van de Ecole Centrale) te Maastricht is te vinden bij A. J. FLAMENT, *a.w.*, blz. III-IV. Daar hij de herkomst van de inkunabelen aangeeft, kan men zien welke inkunabelen uit de Limburgse kloosters afkomstig zijn.

(30) De lijst van de inkunabelen en latere boeken, die in 1839 te Maastricht werden gevonden, is afgedrukt door A. J. FLAMENT, *a.w.*, blz. XLI-LII.

(31) Volgens Brussel, Bibliotheca Bollandiana 98, fol. 356^v bezaten de begaarden te Maastricht BARTHOLOMÆUS ENGELSMAN, *Boeck vanden proprieteyen der dinghen*. Haarlem, Jacop Bellaert, 1485 (Campbell 258).

tigd, waarin de te veilen boeken als « un amas de bouquins flamands et latins à l'usage des monastères », « les livres ou bouquins flamands et latins existants dans les locaux de la préfecture » of als « un amas de vieux ouvrages flamands et latins existants dans divers locaux de la maison de la préfecture » genoemd worden. Uit dit alles kunnen we slechts afleiden dat een aantal Middelnederlandse handschriften en al de Nederlandstalige inkunabelen en boeken in de ogen van de Parijzenaar Cavelier geen genade hebben gevonden. Welk een ramp zulks voor de Nederlandse cultuur in het algemeen en voor de Limburgse cultuur in het bijzonder heeft betekend, kunnen wij nauwelijks bevroeden.

Het meerendeel van de verzameling handschriften en boeken, die in 1839 te Maastricht werden gevonden, werd in oktober 1840 door de Nederlandse regering aan de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage en aan de Bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Utrecht toegewezen: 's-Gravenhage bekwam 73 handschriften, waaronder 40 in het Nederlands, en 143 boeken; Utrecht 46 handschriften, waaronder 12 in het Nederlands, en 194 boeken. De Universiteitsbibliotheek te Groningen kreeg 3 handschriften, waarvan één in het Nederlands, en 18 boeken; slechts twee boeken werden aan de Stadsbibliotheek te Maastricht geschonken, ofschoon de gehele verzameling in Maastricht werd ontdekt en uit Limburgse kloosters afkomstig was³².

Gaan we in het licht van de droevige geschiedenis van de Limburgse kloosterbibliotheeken na wat er met de bibliotheek van de Maastrichtse begaarden is gebeurd, dan zien we dat een deel ervan in de Ecole Centrale, later de Stadsbibliotheek, te Maastricht terecht is gekomen; dat het grootste deel ervan in 1801 te Maastricht werd geveild; dat sommige boeken in 1839 op een donker kamertje in het gouvernementshotel te Maastricht werden gevonden en in oktober 1840 in 's-Gravenhage, Utrecht en Groningen belandden. Bovendien weten we reeds dat Thomas Hermans, één van de laatste Maastrichtse begaarden, die later pastoor-eden te Mechelen-aan-de-Maas werd, handschriften en boeken uit de handen van de Fransen heeft gered: drie handschriften, die hem hebben toebehoord en het eigendomsmerk van de Maastrichtse begaarden vertonen, bevinden zich thans in de bibliotheek van het

(32) In de lijst van de gedrukte boeken en handschriften, die in 1839 te Maastricht werden gevonden, geeft A. J. FLAMENT, *a.w.*, blz. XLI-LV door een U, H, G of M vóór de titel aan, of het boek of het handschrift aan de Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Utrecht, de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, de Universiteitsbibliotheek te Groningen of de Stadsbibliotheek te Maastricht werd toegewezen. Op blz. LVI-LXIII drukt hij bovendien nog een lijst af van de boeken en handschriften, die in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage terecht kwamen.

Filosofisch College van de P.P. Franciskanen te Vaalbeek³³, achttien zeventiende- en achttiende-eeuwse folianten berusten in de bibliotheek van Juffrouw Marguerite Hechtermans te Alken³⁴.

Uit de bibliotheek van het begaardenklooster te Maastricht zijn ons, buiten het Leidse Servaes-handschrift, 19 middernederlandse en 6 Latijnse handschriften bekend³⁵. De Middelnederlandse zijn over 10 en de Latijnse over 4 bibliotheken verspreid. We laten een overzicht van de Middelnederlandse en Latijnse handschriften volgen en gaan hun geschiedenis na van 1796, toen ze de bibliotheek van het klooster hebben verlaten tot op het ogenblik dat ze in hun huidige bewaarplaats belandden: hieruit kunnen we dan gegevens putten om een hypothese over de lotgevallen van het Servaes-handschrift tussen 1796 en 1856 te wagen.

De Middelnederlandse handschriften zijn:

1. BRUSSEL, BIBLIOTHECA BOLLANDIANA 494. Papier en perkament, 271 bl., 2 kol., 206 x 142 mm, ca. 1470. Bevat de drie z.g. *Hieronymus-brieven* en 20 preken van de H. Ephrem. Henri Antoine Defresne (1790-1854), kapelaan van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Maastricht, verwierf het handschrift op 29 december 1841

(33) Zie over deze handschriften, die zich tot 1951 in de bibliotheek van het Minderbroedersklooster te Rekem bevonden, J. HABETS, *Manuscrits de la bibliothèque des Pères Franciscains de Reckhem*, Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Duché de Limbourg, XVII (1880), blz. 358-360, overgenomen door A. J. FLAMENT, *a.w.*, blz. VIII-IX. We menen dat het gebedenboekje dat J. Habets onder nr. 2 vermeldt, niet van de Maastrichtse begaarden afkomstig is, maar later in het bezit van Th. Hermans is gekomen: het bevat geen eigendomsmerk van het klooster en de taal is niet Limburgs.

(34) E.H. Thomas Hermans was de grootoom van de moeder van Mejuffrouw M. Hechtermans. Boven aan de titelpagina van de boeken, die steeds in de familie gebleven zijn, bevindt zich het eigendomsmerk van het klooster: *Bibliothecae R: P: Beggardorum Trajectensium*, *Bibl. Beggard. Traject.* of een variante daarvan.

(35) In *Catalogus van de Tentoonstelling van Middelnederlandse Handschriften uit beide Limburgen*, blz. 42-43, nr. 58 rekenden we, zoals ons door latere studie gebleken is Amsterdam, Universiteitsbibliotheek I G 12 ten onrechte tot de handschriften, die tot de bibliotheek van het begaardenklooster te Maastricht hebben behoord: het werd gedeeltelijk geschreven door Suster Katrijn van Rade, een kopiïste uit het klooster Maagdendries te Maastricht (zie voetnoot 9). Het handschriftje met *Die Statuten der Broeders des derden Regels van S. Franciscus die int gemeyn leuen onder dat generael Capittel van Sepperen* dat door A. HANSAY, *Note sur un manuscrit de Hasselt concernant les Bogards ou Frères du Tiers Ordre de St. François à Zepperen*, *Revue des Bibliothèques et Archives de Belgique*, 1906, blz. 86-93 werd beschreven, bevindt zich thans in de bibliotheek van Mejuffrouw M. Hechtermans te Alken; het is afkomstig van Thomas Hermans en werd in 1649 door P. Micghiel Claesen, de toenmalige prior van het Maastrichtse begaardenklooster, geschreven. Het is van te recente datum om voor ons onderzoek in aanmerking te komen. Volledigheidshalve vermelden we dat het Rijksarchief te Maastricht een thans verloren gegaan achttiende-eeuws rituale met o.a. het ceremonieel van de inkleding heeft bezeten: zie *Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven XVI* (1893). 's-Gravenhage, 1895, blz. 421.

en verkocht of schonk het op 10 juli 1843 aan de bollandisten te Brussel. Het werd dus op 11 oktober 1854 met de andere handschriften en de boeken van kapelaan Defresne niet geveild³⁶.

2. BRUSSEL, KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK II 112 (Cat. 2381). Papier, 133 bl., 1 kol., 143 x 105 mm, ca. 1470. Bevat *Eyn samen-spreken ihesu ende des sondaers* van Jacobus van Gruitrode, excerpten uit Thomas a Kempis, Ruusbroec, Godfried Wevel, Johannes Tauler, verschillende kerkvaders, verder geestelijke gedichten en exempelen. C. A. Serrure (1805-1872), professor aan de Universiteit te Gent, verwierf het handschrift in 1863. In 1872 werd het door de Koninklijke Bibliotheek te Brussel op de veiling-Serrure aangekocht³⁷.

3. CAMBRIDGE (V.S.), LIBRARY OF HARVARD UNIVERSITY, Sumner 68. Perkament, 223 bl., 1 kol., 210 x 150 mm, 1466. Bevat *Dat boeck profectus religiosorum dat is van voertganghe* (= het tweede en het derde boek van de *Profectus religiosorum* van David van Augsburg), *Dat spiegel der monicken* (= het eerste boek van de *Profectus religiosorum*) en *Sinte bernarts epistel tot sinen broederen*. In 1820 was het handschrift in het bezit van Jean Guillaume Germain, « wonende op de tongersche straat Nr 385 », Maastricht. Maakte deel uit van de verzameling van Charles Sumner (1811-1874), een Amerikaanse senator uit Boston, die in de jaren 1837-40 in Europa verbleef en het wellicht tijdens zijn verblijf in Europa heeft gekocht. Sedert 28 april 1874 berust het in de Library of Harvard University, waaraan Charles Sumner geheel zijn verzameling legateerde³⁸.

4. 'S-GRAVENHAGE, KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK 73 H 12 (Cat. 781). Papier en perkament, 3 + 271 + 4 bl., 1 kol., 208 x 140 mm, 1477-79. Bevat het *Leven van de H. Franciscus* door de H. Bonaventura en de andere franciscaanse traktaten³⁹.

5. 'S-GRAVENHAGE, KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK 73 H 15 (Cat.

(36) Korte beschrijving en literatuur in *Tentoonstelling van Middelnederlandse Handschriften uit beide Limburgen. Catalogus*, blz. 38-39, nr. 51.

(37) Uitvoerig beschreven door W. DE VREESE, *De Handschriften van Jan van Ruusbroec's Werken*, Gent, 1900-1902, blz. 668-681; korte beschrijving en literatuur in *Tentoonstelling van Middelnederlandse Handschriften uit beide Limburgen. Catalogus*, blz. 37-38, nr. 49.

(38) Korte beschrijving in SEYMOUR DE RICCI en W. J. WILSON, *Census of Medieval and Renaissance Manuscripts in the United States and Canada*. I. New York, 1935, blz. 1017.

(39) Korte beschrijving en literatuur in *Tentoonstelling van Middelnederlandse Handschriften uit beide Limburgen. Catalogus*, blz. 40-41, nr. 54.

653). Papier, 173 bl., 1 kol., 211 x 143 mm, ca. 1460. Bevat o.a. 16 preken van Johannes Tauler, *.VII. collacien also hier voertijts die oude vadere plaghen te collacien en Vanden .XII. doechden van Godfried Wevel*⁴⁰.

6. 's-GRAVENHAGE, KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK 73 H 17 (Cat. 657). Papier, 249 bl., 1 kol., 215 x 146 mm, ca. 1470. Bevat *Vanden gheesteliken tabernakele van Ruusbroec en Vanden .XII. doechden van Godfried Wevel*⁴¹.

De drie bovengenoemde handschriften maakten deel uit van de handschriften en boeken, die in 1839 in het Gouvernements-hotel te Maastricht werden gevonden. Sedert oktober 1840 berusten ze in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage.

7. 's-GRAVENHAGE, KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK 133 D 29 (Cat. 48). Papier en perkament, 165 bl., 1 kol., 215 x 145 mm, 1467. Bevat de *Brieven* van de H. Paulus. Dit handschrift werd in 1897 uit de nalatenschap van J.G.R. Acquoy (1829-1896), professor aan de Universiteit te Leiden, aangekocht⁴².

8. 's-GRAVENHAGE, KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK 133 E 5 (Cat. 751). Papier en perkament, 277 bl., 2 kol., 212 x 145 mm, 1470. Bevat het tweede boek en 16 levens uit het eerste boek van de *Vitae patrum*. Het handschrift werd door de Servaes-kopiïst geschreven, maar heeft tot de bibliotheek van het begaardenklooster Sint-Jheronimuscamp te Zepperen behoord. In 1863 werd het op de auctie-Van Alstein te Gent geveild. In 1887 werd het door de Amsterdamse boekhandelaar Frederik Muller te koop aangeboden en waarschijnlijk gekocht door J.A. Alberdingk Thijm, op wiens veiling het in 1890 opnieuw onder de hamer kwam. In 1897 werd het door de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage (uit de nalatenschap van J.G.R. Acquoy?) aangekocht⁴³.

9. LONDEN, BRITISH MUSEUM, add. 24.332. Papier, oorspr. 541 bl., thans nog 487, waarvan echter verschillende nieuwe ter vervanging van de ontbrekende oorspronkelijke, 1 kol., 143 x 103 mm, ca. 1500. Bevat getijden en gebeden. Het werd door het Department of Prints van het British Museum gekocht van Ludwig

(40) Uitvoerig beschreven door W. DE VREESE, *a.w.*, blz. 190-212.

(41) Uitvoerig beschreven door W. DE VREESE, *a.w.*, blz. 224-228.

(42) Korte beschrijving en literatuur in *Tentoonstelling van Middelnederlandse Handschriften uit beide Limburgen. Catalogus*, blz. 37, nr. 48.

(43) Beschreven in *Verslag over den Toestand van de Koninklijke Bibliotheek in het Jaar 1897*. 's-Gravenhage, 1898, blz. 15-16, nr. 15.

Tross, antiquair te Parijs en op 12 december 1861 aan het Department of Manuscripts overgemaakt⁴⁴.

10. NUNHEM, HUIZE SINT-ELISABETH, Dr. P. S. Everts. Papier, 286 bl., 1 kol., 143 x 105 mm, ca. 1470. Bevat o.a. preken van Johannes Tauler, en het exempel *Eyn ionghe vrouwe van .xxij. iaren*. Destijds in het bezit van J. Habets (1829-1893), rijksarchivaris in Limburg te Maastricht, in wiens auctiecatalogus, Maastricht, 1893, het echter niet voorkomt. Daarna in het bezit van H.W.H. Everts, Roermond en nu eigendom van Dr. P.S. Everts, oud-rector van het Gymnasium van Rolduc, Kerkrade, thans verblijvende in Nunhem, Huize Sint-Elisabeth⁴⁵.

11. UTRECHT, BIBLIOTHEEK DER RIJKSUNIVERSITEIT 2 D 23 (Cat. 1032). Papier en perkament, 325 bl., 1 kol., 143 x 100 mm, ca. 1500. Bevat o.a. de Passie volgens de vier evangelisten, volgens Nicodemus, volgens de *Revelationes* van de H. Brigitta, de eerste twee hoofdstukken van de *Imitatio Christi*⁴⁶.

12. UTRECHT, BIBLIOTHEEK DER RIJKSUNIVERSITEIT 5 E 20 (Cat. 1024). Papier, 117 bl., 1 kol., 210 x 140 mm, ca. 1470. Voor en achter defekt, voorin ontbreken 37 bl. Bevat hoofdstuk 6-21 van een voorlopig niet te identificeren traktaat over de geestelijke staat⁴⁷.

De beide bovengenoemde handschriften maakten deel uit van de handschriften en boeken, die in 1839 in het Gouvernements-hotel te Maastricht werden gevonden. Sedert oktober 1840 berusten zij in de Bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Utrecht.

(44) Beschreven in R. PRIEBSCHE, *Deutsche Handschriften in England. II. Das Britisch Museum. Mit einem Anhang über die Guildhall-Bibliothek*. Erlangen, 1901, blz. 206; K. DE FLOU en E. GAILLARD, *Verslag, Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde*, 1896, blz. 177-180.

(45) Korte beschrijving en literatuur in *Tentoonstelling van Middel nederlandse Handschriften uit beide Limburgen. Catalogus*, blz. 46, nr. 64. Het handschrift stamt wel degelijk uit de bibliotheek van de begaarden te Maastricht: niet alleen is het geheel in de Servaes-hand geschreven, maar in de onderste marge van fol. 286 v° komt een met zigzaglijntjes doorgehaald eigendomsmerk voor, dat zo goed als zeker het eigendomsmerk van ca. 1750 is, dat in zo goed als alle boeken en handschriften uit het begaardenklooster te Maastricht staat. In de bovengenoemde catalogus schreven we het handschrift op gezag van J. TE WINKEL, *De Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde*. I. Haarlem, 1922, blz. 179, ten onrechte aan het Witte Vrouwenklooster te Maastricht toe.

(46) Korte beschrijving en literatuur in *Tentoonstelling van Middel nederlandse Handschriften uit beide Limburgen. Catalogus*. blz. 43-44, nr. 59.

(47) Kort beschreven in *Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Universitatis Rheno-Trajectinae*. Utrecht - 's-Gravenhage, 1887, blz. 249.

13. VAALBEEK, FILOSOFISCH COLLEGE VAN DE PP. FRANCISKANEN A 21. Papier en perkament, 365 bl., 2 kol. op fol. 1 r° - 310 v°, 1 kol. op fol. 315 r° - 365 r°, 207 x 140 mm, ca. 1470. Bevat een reeks langere heiligenlevens o.a. het leven van de HH. Johannes de Evangelist, Servatius, Liborius, Barlaam en Josaphat, Trudo, Pantaleon, Antonius en Willem⁴⁸.

14. VAALBEEK, FILOSOFISCH COLLEGE VAN DE PP. FRANCISKANEN A 22. Papier en perkament, 175 bl., 2 kol., 215 x 150 mm, ca. 1480. Bevat de *Blome der doechden* en *Van Mellibeo ende van sinre vrouwen Prudencia* van Dirc Potter⁴⁹.

De twee bovengenoemde handschriften maakten deel uit van de handschriften en boeken, die door Thomas Hermans, één van de laatste Maastrichtse begaarden, in 1796 uit de handen van de Fransen werden gered. Hij overleed op 12 juni 1841 als pastoor-deken van Mechelen-aan-de-Maas. De handschriften gingen toen in het bezit van zijn kapelaan en opvolger J. Henrotte over, die ze in 1848 aan de bibliotheek van de minderbroeders te Rekem schonk. Sedert juli 1951 berusten zij in de bibliotheek van het Filosofisch College van de PP. Franciskanen te Vaalbeek bij Leuven.

15. WALDFEUCHT (Kr. Heinsberg), WEDUWE JOSEF BEUMERS. Papier, 334 bl., 2 kol., 286 x 208 mm, ca. 1490. Bevat 91 legenden uit de *Legenda aurea* van Jacobus de Voragine en 89 toegevoegde legenden, exempelen, preken en andere stukken. In 1904 was het handschrift volgens A. Tille en J. Krudewig in het bezit van Pastor W. Lückerath te Waldfeucht. In augustus 1957 vonden we het handschrift terug in het bezit van Weduwe Josef Beumers volgens wie het manuscript uit de bibliotheek van een geestelijke uit haar familie stamde en sinds vele jaren familiebezit was; Pastor W. Lückerath heeft het echter geruime tijd in bruikleen gehad⁵⁰.

(48) Korte beschrijving en literatuur in *Tentoonstelling van Middelnederlandse Handschriften uit beide Limburgen. Catalogus*, blz. 41, nr. 55.

(49) Uitvoerig beschreven door B. OVERMAAT, *Mellibeus. Een Geschrift van Dirc Potter*, Nijmeegs Proefschrift, 1950, blz. 16-19; korte beschrijving en literatuur in *Tentoonstelling van Middelnederlandse Handschriften uit beide Limburgen. Catalogus*, blz. 42, nr. 57.

(50) Vermeld bij A. TILLE en J. KRUEWIG, *Übersicht über den Inhalt der kleineren Archive der Rheinprovinz*, II. Publikationen der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde. XIX. Bonn, 1904, blz. 203, nr. 43 en bij C BORCHLING, *Mittel-niederdeutsche Handschriften in den Rheinlanden und in einigen anderen Sammlungen. Vierter Reisebericht*. Nachrichten der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-historische Klasse, 1913, blz. 200. Het handschrift bevat geen eigendomsmerk (meer), maar zo goed als zeker is het uit het

16. WEERT, PROVINCIAAL ARCHIEF VAN DE MINDERBROEDERS 9. Papier en perkament, 1 + 233 + 1 bl., 1 kol., 214 x 145 mm, 1459 en 1466. Bevat o.a. het *Bonaventura-Ludolphiaanse Leven van Jezus* en een traktaat *Van verduldicheit*⁵¹.

17. WEERT. PROVINCIAAL ARCHIEF VAN DE MINDERBROEDERS 10. Papier, 1 + 223 + 1 bl., 1 kol., 214 x 148 mm, 1466. Bevat o.a. *Dat spiegel der volcomenheit* van Hendrik Herp en *Dat boecke der beichten* of het *Cancellierboeck*⁵².

18. WEERT, PROVINCIAAL ARCHIEF VAN DE MINDERBROEDERS 11. Papier en perkament, 1 + 223 + 1 bl., 1 kol., 212 x 147 mm, ca. 1470. Bevat de eerste twaalf *Collacien* van Johannes Cassianus en *Sinte Augustinus regel metter glosen*⁵³.

19. WEERT, PROVINCIAAL ARCHIEF VAN DE MINDERBROEDERS 12. Papier en perkament, 265 + 5 bl., 2 kol., 216 x 140 mm, 1473. Bevat *Die .lxv. articulen vander passien ons heren* van Jordanus van Quedlinburg en de laatste twaalf *Collacien* van Johannes Cassianus⁵⁴.

Wanneer en hoe de vier bovengenoemde handschriften in het Provinciaal Archief der Minderbroeders te Weert zijn beland, hebben we niet kunnen achterhalen. Hs. 10 bevat de volgende namen : op fol. 223 v° Christophorus Hulsken ; op de bovenste snede, met zwarte drukletters : VAN DEN BOSCH en op een schutblad : Caspart Claessens, Nieuw Straat.

begaardenklooster te Maastricht afkomstig : op het voor- en op het achterplat van de zeer gehavende band komt telkens tweemaal de Maastrichtse muziekstempel voor (zie P. VERHEYDEN, *Boekbanden uit Maastricht*, Het Boek, XXII (1934), blz. 152-161) en in het handschrift komt niet alleen de gewone legende van de H. Bartholomeus uit de *Legenda aurea* op fol. 234 r°b-237 r°a voor, maar eveneens op fol. 93 v°a-94 v°b *Van Sinte bartholomeus tweede transelacie* en op fol. 231 r°a-234 r°b *Hier nae volcht die gheboorte des glorioesen edelen apostels sinte bartolomeus*. De H. Bartholomeus was de patroon van het klooster. De laatste twee toegevoegde stukken hebben we in geen enkel ander Mnl. handschrift van de *Legenda aurea* aangetroffen.

(51) Korte beschrijving in *Tentoonstelling van Middelnederlandse Handschriften uit beide Limburgen. Catalogus*, blz. 39-40, nr. 53.

(52) Uitvoerig beschreven door L. VERSCHUEREN, *Hendrik Herp O.F.M. Spiegel der Volcomenheit. I. Inleiding*. Antwerpen, 1931, blz. 26-29 ; korte beschrijving en literatuur in *Tentoonstelling van Middelnederlandse Handschriften uit beide Limburgen. Catalogus*, blz. 39, nr. 52.

(53) Kort beschreven in *Tentoonstelling van Middelnederlandse Handschriften uit beide Limburgen. Catalogus*, blz. 38, nr. 50.

(54) Uitvoerig beschreven door R. LIEVENS, *Jordanus van Quedlinburg in de Nederlanden. Een Onderzoek van de Handschriften*. Gent, 1958, blz. 310-312 ; korte beschrijving in *Tentoonstelling van Middelnederlandse Handschriften uit beide Limburgen. Catalogus*, blz. 41-42, nr. 56.

De Latijnse handschriften zijn :

1. 's-GRAVENHAGE, KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, 70 E 3 (Cat. 733). Perkament, 271 bl., 2 kol., 274 x 181 mm., 15de eeuw. Bevat de *Legenda aurea* van Jacobus de Voragine en een *Vita Sancti Amoris*⁵⁵.
2. 's-GRAVENHAGE, KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, 71 A 4 (Cat. 163). Perkament, 189 bl., 357 x 252 mm, ca. 1500. Bevat een *Graduale per totum annum*⁵⁶.
3. GRONINGEN, UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK 9. Papier, 1 + 214 + 1 bl., 1 kol., 208 x 140 mm, ca. 1460. Bevat *Sermones per aestatem de tempore et aliquibus sanctis* van de H. Bernardus⁵⁷.
4. UTRECHT, BIBLIOTHEEK DER RIJKSUNIVERSITEIT 5 E 14 (Cat. 291). Papier, 6 + 214 + 4 bl., 1 kol., 212 x 145 mm, ca. 1460. Bevat *Horologium aeternae sapientiae* van Henricus Suso, *Liber pratum florum virginis Mariae* en *Invectio Christi in religiosum negligentem*⁵⁸.
5. UTRECHT, BIBLIOTHEEK DER RIJKSUNIVERSITEIT 5 F 4 (Cat. 368). Papier, 299 + 1 bl., 1 kol., 213 x 145 mm, ca. 1460. Bevat o.a. *Sermones nonnulli, Tractatus de tribus votis monasteriis* van Henricus van Coesvelt, *Illuminatorium salutaris scientiae, Quadrupertitus apologeticus* van de H. Cyrillus⁵⁹.

De vijf bovengenoemde handschriften maakten deel uit van de handschriften en boeken, die in 1839 in het Gouvernementshotel te Maastricht werden gevonden. Sedert oktober 1840 berusten ze in hun huidige bewaarplaats.

6. VAALBEEK, FILOSOFISCH COLLEGE VAN DE PP. FRANCISKANEN A 31. Papier, 302 bl., 1 kol., 141 x 106 mm, ca. 1470. Bevat o.a. *Aurea verba* van Broeder Aegidius, *Speculum monachorum* (=

(55) Beschreven in *Catalogus codicum hagiographorum bibliothecae regiae Haegensis*. Brussel, 1887, blz. 13, nr. 3 en hieruit overgenomen door A. J. FLAMENT, a.w., blz. LXX.

(56) Zie over dit handschrift A. W. BYVANCK, en G. J. HOOGEWERFF, *Noord-Nederlandse Miniaturen in Handschriften van de 14de, 15de en 16de Eeuwen*. 's-Gravenhage, 1925, pl. 40, blz. 68, nr. 168.

(57) Kort beschreven door H. BRUGMANS, *Catalogus codicum manu scriptorum Universitatis Groninganae Bibliothecae*. Groningen, 1898, blz. 6-7, nr. 9.

(58) Kort beschreven in *Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Universitatis Rheno-Trajectinae*. Utrecht-'s-Gravenhage, 1887, blz. 94.

(59) Kort beschreven in *Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Universitatis Rheno-Trajectinae*. Utrecht-'s-Gravenhage, 1887, blz. 121.

het eerste boek van de *Profectus religiosorum*) van David van Augsburg, *De vita christiana* van de H. Augustinus, het eerste boek van de *Imitatio Christi* en *Libellus de quarundam virtutum exercitiis* van Godfried Wevel (hier aan Ruusbroec toegeschreven) ⁶⁰.

Dit handschrift maakte deel uit van de handschriften en boeken, die in 1796 door Thomas Hermans bij de opheffing van het klooster werden meegenomen. Op dezelfde wijze als de Vaalbeekse handschriften A 21 en A 22 kwam het in het Filosofisch College van de PP. Franciskanen te Vaalbeek terecht.

Vatten we de bovenstaande gegevens over de geschiedenis van de 25 ons buiten het Servaes-handschrift bekende manuskripten uit het begaardenklooster te Maastricht samen, dan zien we dat 10 handschriften in 1839 in het Gouvernementshotel te Maastricht werden gevonden, 3 in 1796 door Thomas Hermans uit de handen van de Fransen werden gered en 12 ofwel op de beruchte veiling van 1801 werden verkocht ofwel in 1796 door andere kloosterlingen uit het klooster werden meegenomen. In het licht van de geschiedenis van de bibliotheek van de Maastrichtse begaarden en vooral in het licht van de geschiedenis van de 25 manuskripten, die hun hebben toebehoord, mogen we aannemen dat het Servaes-handschrift, daar het noch in 1839 in het Gouvernementshotel te Maastricht werd gevonden, noch door Thomas Hermans werd gered, ófwel op de veiling van 1801 werd verkocht en dan in één van de 761 pakken met 30 à 40 boeken in octavoformaat of in kleinere formaten heeft gezeten, die toen onder de hamer zijn gekomen, ófwel door een onbekende begaard, misschien met andere handschriften en boeken, uit de handen van de Fransen werd gered. Gelet op het reusachtige aantal boeken dat in 1801 werd verkocht, achten we de onderstelling dat het Servaes-handschrift toen werd geveild aannemelijker, te meer daar we tot dusver geen enkel bewijs hebben gevonden dat een andere begaard dan Thomas Hermans handschriften en boeken uit het klooster zou hebben meegenomen.

Het kan ons bevreemden dat er in het Servaes-handschrift geen enkel eigendomsmerk van het begaardenklooster te Maastricht voorkomt, noch een ouder van uit het begin van de zestiende eeuw, noch een jonger van ca. 1750, die we meestal allebei in de handschriften uit het klooster aantreffen ⁶¹. In dit verband wijzen

(60) Kort beschreven door J. HABETS, *Manuscrits de la bibliothèque des pères franciscains de Reckhem*, Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Duché de Limbourg, XVII (1880), blz. 360, nr. 4.

(61) In Cambridge, Sumner 68 b.v. luidt het oudere eigendomsmerk: *Dit is projectus religiosorum Dat spiegel der monicken Sintie bernarts epistel toe horende*

we erop dat er in het Servaes-handschrift voorin vijf moderne, maar geen oorspronkelijke schutbladen voorkomen. Nu is het zo dat in verschillende handschriften van de Maastrichtse begaarden voorin één of meer schutbladen zitten, waarop een eigendomsmerk uit het begin van de zestiende eeuw voorkomt. Die schutbladen maken geen deel uit van de eerste katern, waar de eigenlijke tekst begint; zij zitten afzonderlijk vóór in het handschrift. Dit is het geval met Brussel II 112; Cambridge, Sumner 68; 's-Gravenhage 73 H 12; Vaalbeek A 22; Weert 9, Weert 10 en Weert 12. Op grond van deze bevindingen lijkt het ons waarschijnlijk dat er vóór in het Servaes-handschrift oorspronkelijk één of meer schutbladen hebben gezeten, waarop een eigendomsmerk uit het begin van de zestiende eeuw voorkwam, zoals we dat op de schutbladen van de bovengenoemde handschriften aantreffen. Ofwel is dit schutblad of zijn die schutbladen verloren gegaan ofwel is het of werden ze er opzettelijk uitgetrokken door een latere bezitter, die alle sporen van herkomst uit het handschrift wilde verwijderen. Zoals we boven al schreven, komt er in de meeste handschriften uit het Maastrichtse begaardenklooster echter ook nog een jonger eigendomsmerk van ca. 1750 voor. Dat eigendomsmerk staat gewoonlijk in de bovenste marge van de eerste bladzijde van de eigenlijke tekst. Dat is o.a. het geval met Brussel, Bibliotheca Bollandiana, 494; Cambridge, Sumner 68; 's-Gravenhage 73 H 15; 's-Gravenhage 73 H 17; 's-Gravenhage 133 D 29; Vaalbeek A 21 en Weert 11. In Weert 10 komt het eigendomsmerk van ca. 1750 echter op de rectozijde van het eerste schutblad en in Vaalbeek A 22 op de rectozijde van het enige schutblad voorin voor, boven het oudere eigendomsmerk uit het begin van de zestiende eeuw. Stond in het Servaes-handschrift het eigendomsmerk van ca. 1750 toevallig ook, samen met dat uit het begin van de zestiende eeuw, op het ontbrekende schutblad of op één van de ontbrekende schutbladen voorin? Het komt ons waarschijnlijk voor. Op grond van een vergelijking met de andere handschriften uit het klooster menen we een aannemelijke verklaring voor het ontbreken van een eigendomsmerk van het Maastrichtse begaardenklooster in het Servaes-handschrift te hebben gegeven.

Op fol. 194 r° en 195 v° van het Servaes-manuskript komt in vier slordig en onbeholpen geschreven aantekeningen de naam Henricus Lenssen voor⁶². We citeren letterlijk twee aantekeningen: *Iste est liber enrici lenssens Mosae traiectensis in scholâ secunde* en *Iste (est) liber hinrici lenssens Grammatici mose traiectensis*.

den broederen van der derde orden sancti franciscj der stat van maestricht wonende in die witmekers straat; het jongere: Bibliotheca beggard: Traiect.

(62) Zie de beschrijving van het handschrift door G. I. Liefertinck in G. A. VAN ES, *Sint Servaes Legende*. Antwerpen-Brussel-Gent-Leuven, 1950, blz. 15.

Wat hebben die aantekeningen in een hand uit de eerste helft van de 16de eeuw te betekenen? Was het handschrift toen al buiten het klooster verzeild geraakt of was Henricus Lenssen een begaard? In het obituarium van het klooster troffen we de naam Henricus Lenssen niet aan. Wel vonden we in de Burgerboeken van de Burgemeesters, berustend in het Stadsarchief te Maastricht, een Heynricus Lenssen, die in 1496 poorter van Maastricht is geworden en in het lakengilde werd opgenomen. De aantekening waarin de naam Heynricus Lenssen voorkomt, luidt: *Ducis. heynricus lenssen is porter woorden inden gewantmaker ambocht, presentatus per gubernatores dicti officii, et proclamatus de licentia magistrorum per engel famulum opidi prima octobris anno [MCCCC] XCVI et promissit apportare litteram suam consuetam infra XV dies*⁶³. Is die Heynricus Lenssen de Henricus Lenssen uit de aantekeningen achter het Servaes-handschrift? We menen van wel, want de begaarden waren sedert 1453 in het lakengilde opgenomen en sedert zij tot het Kapittel van Zepperen waren overgegaan, hielden zij zich ook bezig met het geven van onderwijs. Zo kon onze Henricus Lenssen zich « grammaticus in scholâ secunde » noemen, met welke school hij dan wel de bijschool van de begaarden bedoelde, waar de leerlingen de moedertaal en de grondbeginselen van het Latijn leerden, in tegenstelling met de kapittelscholen van Onze-Lieve-Vrouw en van Sint-Servaes, die de hoofdscholen van de stad waren⁶⁴. De slordige hand en het slechte Latijn van de aantekeningen geven ons geen hoge dunk van de geleerdheid van Henricus Lenssen, die, als onze mening juist is, het weversambacht wel beter dan de schrijfkunst en de Latijnse taal zal beheerst hebben. Dat zijn naam in het obituarium niet voorkomt, zal wel daaraan liggen dat hij niet in het klooster is overleden, maar na het schrijven van de aantekeningen naar een ander klooster van de congregatie is overgegaan of, wat minder waarschijnlijk is, uit het klooster is getreden⁶⁵. We menen dus dat Henricus Lenssen een begaard was en dat die aantekeningen achter in het handschrift er niet op wijzen dat het handschrift vóór 1796 het klooster zou hebben verlaten.

(63) Maastricht, Stadsarchief, Burgerboeken van de Burgemeesters, dl. II (1482-1666) [inventarisnummer 197], fol. 37 v°.

(64) M. SCHOENGEN, *Geschiedenis van het Onderwijs in Nederland*. Amsterdam, 1911-12 en R. R. POST, *Scholen en Onderwijs in Nederland gedurende de Middeleeuwen*. Utrecht-Antwerpen, 1954 vermelden de school van de Maastrichtse begaarden niet. We vonden ze alleen vermeld in de literatuur over het Maastrichtse begaardenklooster, die we in voetnoot 11 aanhaalden.

(65) Het geval Henricus Lenssen staat niet alleen. In Utrecht 5 F 4 komt op fol. 1 r° de volgende aantekening voor: *Iste liber procuratus est per Adam de beeck fratrem tercii ordinis sancti francisci / pro tunc traiecti commorantem*. De naam Adam de Beeck komt evenmin in het obituarium van de Maastrichtse begaarden voor.

Boven schreven we al dat de Servaes-kopiist, buiten de Sint-Servatiuslegende in Leiden B.P.L. 1215, nog vijf Middelnederlandse handschriften geheel en vijf gedeeltelijk heeft geschreven. Geheel schreef de Servaes-kopiist: 's-Gravenhage 73 H 17, 248 folio's (*Vanden gheesteliken tabernakele* van Ruusbroec en *Vanden .xij. doechden* van Godfried Wevel); 's-Gravenhage, 133 D 29, 165 folio's (*Brieven van de H. Paulus*); 's-Gravenhage 133 E 5, 285 folio's (*Vaderboec*); Nunhem, 286 folio's (*Preken* van Tauler e.a.) en Utrecht 5 E 20, voor en achter defekt, nog 117 folio's (ongeïdentificeerd traktaat over de geestelijke staat); gedeeltelijk schreef hij: Brussel, Bibliotheca Bollandiana 494, fol. 1 r° - 115 v° (met de drie *Hieronymus-brieven*); Brussel, Koninklijke Bibliotheek II 112, fol. 2 r° - 108 v° (met o.a. *Eyn samenspreken ihesu ende des sondaers* van Jacobus van Gruitrode); 's-Gravenhage 73 H 12, fol. 205 r° - 271 v° (met *Hoe franciscus xij gesellen vercoren hadde die seer heylich waren*); Weert 9, fol. 125 r° - 135 v° (met een gedeelte van het *Bonaventura-Ludolphiaanse Leven van Jezus*) en Weert 11, fol. 1 r° - 159 v° (met de eerste twaalf *Collacien* van Johannes Cassianus). Alles samen schreef hij dus, voor zover we weten, ruim 1550 bladen of 3100 bladzijden, de 6229 verzen van de Sint-Servatiuslegende in Leiden B.P.L. 1215 niet meegerekend. Negen van de tien bovengenoemde handschriften hebben tot de bibliotheek van het begaardenklooster te Maastricht behoort: 's-Gravenhage 73 H 12, 's-Gravenhage 73 H 17, 's-Gravenhage 133 D 29 en Weert 9 bevatten een enkele jaren jonger eigendomsmerk én een van ca. 1750; Brussel, Koninklijke Bibliotheek II 122 bevat slechts een ongeveer gelijktijdig eigendomsmerk en Brussel, Bibliotheca Bollandiana 494, Nunhem, Utrecht 5 E 20 en Weert 11 bevatten slechts een eigendomsmerk van ca. 1750. Eén van de tien bovengenoemde handschriften, nl. 's-Gravenhage 133 E 5 is uit de bibliotheek van het begaardenklooster Sint-Jheronimuscamp te Zepperen afkomstig⁶⁶; ofwel werd het door de Servaes-kopiist speciaal voor de broeders van Zepperen geschreven ofwel is het niet veel later in de bibliotheek van Sint-Jheronimuscamp terechtgekomen. Zulks hoeft ons niet te verwonderen, daar, zoals we al schreven, de Maastrichtse begaarden bij het Kapittel van de Tertiarissen van Zepperen aangesloten waren.

Belangrijker is dat twee handschriften, die gehéél door de Servaes-kopiist werden geschreven in een door hem geschreven kolo-

(66) Zie over het begaardenklooster te Zepperen A. KEMPENEERS, *La maison des Bogards à Zepperen et la chapelle du Natembamp sous Brusthem*, Publications de la Société d'Archéologie dans le Duché de Limbourg, II (1865), blz. 105-125 en J. DARIS, *Notices historiques sur les églises du diocèse de Liège*, XIII. Luik, 1887, blz. 102-110.

fon gedateerd en dus door hemzelf gedateerd zijn : 's-Gravenhage 133 D 29 werd in 1467 en 's-Gravenhage 133 E 5 in 1470 geschreven. Het kolofon op fol. 165 v° van 's-Gravenhage 133 D 29 luidt : *Dit bueck waert geschreuen int Jaer ons heeren dusent vierhondert ende lxxij ende volbracht inder maent Junij opten xxvijsten dach te weten opder Seuen sleper dach Bidt voer die gheene diet schreyff eynen aue maria* ; dat op fol. 285 v°b van 's-Gravenhage 133 E 5 : *Hier eyndet der vader bueck Dat volscreuen ende gheeyndt waert Int iaer ons heeren dusent vierhondert ende lxx. op sinte blasis dach des heilighen busscops ende mertellers. Lieue broedere bidt voer mich om gods wille.* Bovendien zijn nog twee handschriften, die gedeeltelijk door de Servaes-kopiist werden vervaardigd, gedateerd, maar niet door hem : 's-Gravenhage 73 H 12 tweemaal door Jan van Emmerik, een eerste maal op fol. 1 r° 1479; een tweede maal op fol. 199 r° 1477 ; Weert 9 een eerste maal op fol. 195 r° door Broeder Adam 1459, een tweede maal op fol. 226 v° door Jan van Emmerik 1466. In Weert 9 komen fol. 125 v° - 135 v°, door de Servaes-kopiist geschreven, in het eerste deel van het handschrift voor dat 1459 is gedateerd. In 's-Gravenhage 73 H 12 zullen fol. 205 r° - 271 v°, die van de hand van de Servaes-kopiist zijn, ook wel omstreeks 1477-1479 geschreven zijn. Hieruit volgt dat de Servaes-kopiist tussen 1459 en 1477-79, dus gedurende achttien à twintig jaar, als kopiist werkzaam is geweest.

In de *Bouwstoffen*, art. 1171 en in zijn beschrijving van Leiden B.P.L. 1215 in de Servaes-uitgave van G.A. van Es dateert G. I. Lief tinck het Servaes-manuskript in de tweede helft van de 15de eeuw⁶⁷. Al in de bovengenoemde *Catalogus van de Tentoonstelling van Middelnederlandse Handschriften uit beide Limburgen* waagden we een nauwkeuriger datering : ca. 1470⁶⁸. Op grond van de bovenstaande gegevens menen we dat die datering niet ver van de waarheid verwijderd zal zijn : immers de twee door de Servaes-kopiist zelf gedateerde handschriften werden resp. in 1467 en 1470 geschreven en 1470 ligt zowat in het midden van de twee uiterste data — 1459 en 1477-79 — van de ons bekende bedrijvigheid van de Servaes-kopiist. Merkwaardig is in dit verband ook dat het weinig voorkomend watermerk Briquet 1876, dat volgens G. I. Lief tinck tweemaal in het Servaes-gedeelte van Leiden, B.P.L. 1215 voorkomt, o.a. ook op Maastrichts papier van 1473 is gevonden⁶⁹.

(67) G. A. VAN ES, *Sint Servaes Legende*, blz. 8-9.

(68) Blz. 13, nr. 1.

(69) G. A. VAN ES, *Sint Servaes Legende*, blz. 8.

Voor wie er nog mocht aan twifelen, of de Servaes-kopiist wel een Maastrichtse begaard was, hebben we nog een bijkomend bewijs : één van de bedrijvigste kopiïsten uit het begaardenklooster te Maastricht was de reeds herhaaldelijk genoemde Johannes de Embrica of Jan van Emmerik. Zijn naam komt in het obituarium van het klooster als Johannes de Test de Embrica voor⁷⁰. Hij was priester en stierf op 17 juni 1503. Hij was dus wel degelijk een Maastrichtse begaard. Welnu, in Brussel, Bibliotheca Bollandiana 494 ; Weert 9 en 's-Gravenhage 73 H 12 komen beide handen naast elkaar voor en in 's-Gravenhage 133 D 29 en Weert 11 bracht Jan van Emmerik korrekties aan in de teksten, die door de Servaes-kopiist werden geschreven.

Dat de Servaes-kopiist een Maastrichtse begaard was, mogen we als vaststaand beschouwen. Interessant zou het zijn, konden we achterhalen, hoe zijn naam was en, met het oog op zijn dialect, uit welke Limburgse gemeente hij afkomstig was, al zal zijn taal, als hij geen Maastrichtenaar van geboorte was, door zijn lang verblijf te Maastricht wel de invloed van het Maastrichts hebben ondergaan. In het obituarium van het klooster hebben we de naam van zijn medekopiïst Johannes de Test de Embrica teruggevonden. Dat hij werkelijk uit Emmerik afkomstig was, blijkt duidelijk uit het kolofon in Cambridge, Sumner 68, fol. 203 r° : *Hier eyndet dat ander boeck van profectus. Ende is volscreuen inden iaer ons heren doen men screef .M.CCCC ende lxvi. op sinte peters ende pouwels auont per manum fratris iohannis test natus de embrica presbiter.* Dat hij priester was, weten we uit de kolofons en wordt door het obituarium bevestigd. Zoals de naam Johannes de Test de Embrica in het obituarium voorkomt, zo moet ook de naam van de Servaes-kopiïst erin voorkomen, als hij tenminste in het klooster is gestorven. De vraag rijst, of hij evenals Jan van Emmerik priester dan wel lekebroeder is geweest. Dat hij zo'n regelmatige, duidelijke, karakteristieke bastarda schreef⁷¹, die de hand ver-raadt van iemand, die gewoon was te schrijven en dat hij zo'n grote bedrijvigheid aan de dag legde dat we hem bezwaarlijk als een gelegenheidskopiïst kunnen beschouwen, zou ons tot de mening kunnen doen overhellen dat hij zoals Jan van Emmerik priester is geweest. Opmerkelijk is het echter dat hij, voor zover we weten, slechts Dietsse teksten heeft afgeschreven en dat de twee kolofons, die we van hem kennen, in het Diets zijn, terwijl we

(70) P. DOPPLER, *Jaargetijdenboek van het Klooster der Begaarden te Maastricht*, Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg à Maastricht, LXIII (1927), blz. 28.

(71) Zie over de hand van de Servaes-kopiïst de beschrijving van het Leidse Servaes-handschrift door G. I. Liefstinck in G. A. VAN ES, *Sinte Servaes Legende*, blz. 9-10.

van Jan van Emmerik in Utrecht 5 E 14 twee bladzijden Latijn, in 's-Gravenhage 73 H 12 en Weert 9 Latijnse kolofons en in Cambridge, Sumner 68 een half Latijns kolofon kunnen aanwijzen. Mogen we hieruit besluiten dat de Servaes-kopiist geen Latijn kende en dus geen priester, maar een ontwikkeld lekebroeder is geweest? We durven met de gegevens, waarover we beschikken, geen uitspraak doen. Zorgvuldig geeft het obituarium van het klooster aan, of de herdachte broeder priester of lekebroeder is geweest. Het is gemakkelijk de priesters op te zoeken, die tussen 1477 en, laten we zeggen, 1510 zijn overleden. Zo vinden we een Henricx van Op-Etteren †1483)⁷², een Henric van Assche (†1494)⁷³, een Ghysbertus de Suelre (†1497)⁷⁴ en een Martinus de Eymalia (†1509)⁷⁵. Nog talrijker zijn de lekebroeders, die in die jaren overleden zijn. Meer dan vermetel zou het zijn één van die priesters of één van die lekebroeders als Servaes-kopiist voorop te zetten, daar het obituarium nergens vermeldt, of een priester of een lekebroeder boeken heeft gekopieerd, ook niet bij Jan van Emmerik, van wie we het toch zeker weten. Wel blijkt uit de dialektische eigenaardigheden van de teksten, die door hem werden overgeschreven, dat de Servaes-kopiist, als hij niet uit Maastricht zelf, dan toch uit het gebied rondom Maastricht afkomstig moet geweest zijn. Zijn dialect is verschillend van dat van zijn medebroeder Jan van Emmerik, die zoals we weten, in Emmerik werd geboren. Welk de naam van de Servaes-kopiist is geweest en uit welke Zuidlimburgse gemeente hij afkomstig was, zullen we slechts te weten komen, mocht een gelukkig toeval ons een door hem geschreven, tot dusver onbekend of een als dusdanig niet herkend handschrift in de hand spelen, waarin hij, zoals Jan van Emmerik, in een kolofon zijn naam en zijn geboorteplaats aangeeft en zich niet achter het schild van de anonimiteit verbergt.

Wie de noodlottige geschiedenis van de Limburgse kloosterbibliotheken kent, zal er zich niet over verwonderen dat er van Veldekes Servaes maar één afschrift is overgebleven dat dan nog driehonderd jaar jonger is dan het origineel. Het lijdt geen twijfel dat er vooral in Maastricht, de stad van Sint-Servaas, in de loop van die driehonderd jaar, verschillende afschriften moeten zijn vervaardigd. Ca. 1470 werd het Leidse handschrift toch van een ouder manuscript afgeschreven, dat haast zeker tot een of andere Maastrichtse bibliotheek behoorde. Van al die afschriften

(72) P. DOPPLER, *Jaargetijdenboek*, blz. 30.

(73) P. DOPPLER, *Jaargetijdenboek*, blz. 46.

(74) P. DOPPLER, *Jaargetijdenboek*, blz. 20.

(75) P. DOPPLER, *Jaargetijdenboek*, blz. 24.

is er maar één over. Vóór 1796 zullen sommige afschriften al wel door boekbinders zijn verknipt of op een andere manier verloren zijn gegaan, maar het is niet uitgesloten dat op de beruchte veiling van 1801 nog één of meer afschriften zijn verkocht en daarna vernietigd. Met de Middelnederlandse Sint-Servatiuslegenden in proza, die uit Maastrichtse kloosterbibliotheken afkomstig zijn, is het al even droevig gesteld : een langere legende naar het Latijn van Jocundus in Vaalbeek A 21, fol. 66 r^b - 83 v^a en een kortere legende in Waldfeucht, fol. 70 r^a - 73 v^b is alles wat ons na ijverige opsporingen bekend is geworden. Merkwaardig genoeg hebben die twee handschriften, evenals het Leidse Servaes-handschrift, ook tot de bibliotheek van de begaarden behoord ⁷⁶.

Tot besluit kunnen we zeggen dat het Leidse Servaes-handschrift niet langer een manuscript is met een onzekere herkomst en een duistere geschiedenis : we weten nu dat het door een Maastrichtse begaard werd geschreven, die als kopiist een grote bedrijvigheid aan de dag heeft gelegd ; dat het tot in 1796 tot de bibliotheek van de begaarden te Maastricht heeft behoord ; dat het zeer waarschijnlijk in 1801, samen met 30.000 boeken en handschriften uit de kloosters van het Departement van de Nedermaas, door de Fransen te Maastricht werd geveild en vandaar bij notaris

(76) Middelnederlandse legenden van Sint-Servatius in proza komen verder voor in Amsterdam, Universiteitsbibliotheek VI B 14 (Cat. 582), fol. 251 r^a - 251 r^b (Regulierenklooster Marienhof te Soest bij Amersfoort) ; Arnhem, Gelderse Bibliotheek 7, fol. 177 r^a - 178 v^b (Klooster Sint-Maria Magdalena in Bethaniën te Amsterdam) ; Bonn, Universiteitsbibliotheek S 2054, fol. 23 r° - 37 v° (Klooster Nazareth te Gelder) ; Brussel, Koninklijke Bibliotheek 388 (Cat. 3425), fol. 287 r^b - 290 r^a (Roocloakoster) ; Brussel, Koninklijke Bibliotheek 4302-5 (Cat. 3376), fol. 89 r° - 107 v° (Sint-Agnesklooster te Maaseik) ; Brussel, Koninklijke Bibliotheek 11967, fol. 1 r° - 44 r° (Cat. 3383) (Sint-Margarethaklooster te Bergen-op-Zoom) ; Deventer, Atheneum-Bibliotheek 101 E 10 (Cat. 47), fol. 25 v° - 36 r° ; 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek 71 H 6 (Cat. 762), fol. 256 r^b - 260 r^b (Groenedaal) ; Groningen, Universiteitsbibliotheek, S.P.E.I.P. 9, fol. 169 r^a - 173 r^b (Sint-Clarakooster te Hoorn) ; Hamburg, Staats- und Universitätsbibliothek, cod. theol. 1576 in 4°, fol. 363 r^b - 368 r^a (Klooster Sint-Ursula of Elfduizend Maagden te Amsterdam) ; Leiden, Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 271, fol. 146 r° - 149 v° (Sint-Geertruiklooster te Amsterdam) ; Londen, British Museum, add. 20.034, fol. 125 r^a - 127 r^a (Sint-Ursulaklooster te Delft) en Wenen, Nationalbibliothek 15.418, fol. 78 v^b - 82 r^a (Klooster Bethlehem bij Leuven). Onder de overblijfselen van een Limburgs legendenhandschrift in het bezit van de heer Kamiel Stevaux te Brustem bevinden zich ook fragmenten van een Sint-Servatius-legende.

J. Aussems te Aubel terecht is gekomen, waar het in 1856 door A. Gillet werd ontdekt⁷⁷.

(77) We danken alle conservatoren, bibliothecarissen en archivariissen, die in dit artikel genoemde handschriften bereidwillig te onzer beschikking hebben gesteld. Verder danken we Dr. P. S. Everts te Nunhem en Mevrouw Weduwe Josef Beumers te Waldfeucht, die ons elk een handschrift in hun bezit hebben laten bestuderen en Mejjuffrouw M. Hechtermans te Alken, die ons toegang tot de nalatenschap van E.H. Thomas Hermans heeft verleend. Bijzondere dank zijn we ook verschuldigd aan Dr. G. I. Liefstinck, conservator van de handschriften aan de Rijksuniversiteit te Leiden, die ons op Cambridge, Sumner 68 attent maakte en er ons op wees dat ook 's-Gravenhage 133 E 5 door de Servaes-kopist werd geschreven. Verder danken we de heer H. Baillien, archivaris van Tongeren, de heer Jean-V. Dumont, notaris te Aubel en Mr. Drs. H. H. E. Wouters, archivaris-bibliothecaris van Maastricht, die ons bereidwillig kostbare inlichtingen hebben bezorgd.